

AK > Vootele Hanseni essee: ruumi igale arvamusel

Vootele Hansen
JÄRVEOTSA GÜMNAASIIUMI ÕPETAJA

27. märts 2021, 0:02

Vootele Hansen FOTO: Erakogu

Minu kooliaeg, tudengipõlv ja esimesed viis-kuus tööaastat möödusid «arenenud sotsialismi» tingimustes. Nii nimetas toda aega Leonid Brežnev ning kõikvõimalike instituutide ja akadeemiate õpetlased püüdsid leida ja tõestada, mille poolt on «arenenud sotsialism» parem kui «võitnud sotsialism».

KUULA ARTIKLIT

Avalikku terrorit enam ei olnud, sest «arenenud sotsialismis» ei saanud enam olla vaenulikke klasse ja rahvusi. Samas pandi nõukogude korra laimajad või selles avalikult kahtlejad vangi või vaimuhaiglasse ning krimmitatarlasi ei lubatud kodumaale naasta. Kommunistlik noorsooühing ei olnud enam võitlusorganisatsioon, vaid kaadri kasvulava. Pioneeriorganisatsiooni ja komsomoli koosolekutel pidid sageli osalema ka need vähesed, kel oli olnud südikust jätta sisseastumisavaldus kirjutamata. Iga kuu oli üks neljapäev nn poliitpäev, kus lektor selgitas partei rahuarmastavat poliitikat, seda ka Afganistanis, kus Punaarmee öeldi kaitsvat rahu, viies selleks ka Ida-Saksamaale ja Tšehhoslovakkiasse raketid. Mõnikord võis ajalehest lugeda, et mõni töökollektiiv on printsiipaalselt hukka mõistnud Aleksandr Solženitsõni tegevuse või muud seesugust. Selles, et enamik koosolekul osalejatest ei teadnud Solženitsõni tegudest ja kirjutatust midagi, polnud lugu. Õpilasena tuli osaleda ka agitbrigaadide võistlustel, deklameerides suuri juhte ülistavaid tekste.

Enesetundele selline korrektne võimutruu kõnepruuk hästi ei mõjunud. Tundsid, et sulle valetatakse ja sind tehakse selle vale osaliseks. Seetõttu oli kohe kergem tunne, kui Ronald Reagan nimetas NSVLi kurjuse impeeriumiks. Lõpuks julgeb keegi öelda tõtt.

Aga muidugi tuli ka sel ajal elada oma elu. Kui keegi tahtis karjääri teha või muidu edeneda, siis pidi endas midagi maha suruma, mõteviisi kohendama või lihtsalt kintsu kaapima. Vabanes juhtivam ametikoht, sind on välja valitud, siin on avaldus liitumaks leninlikku kaardiväega.

Kõik see lõppes, kui kadus hirm enda öeldu ja kirjutatu pärast. Selle aja lõpul linastus meie kinodes István Szabó film «Mefisto». See põhineb Klaus Manni samanimelisel romaanil. Sündmused toimuvad natsionaalsotsialistlikul Saksamaal ning teemaks on näitleja, lavastaja ja teatrijuhi enesekohandamine vastavalt uutele oludele ja tõus parteile meelepäraste kultuuritegelaste sekka. Filmi vaadates tundsin, et tegemist on täpse kirjeldusega meie elust «tööraha paradisis».

Tänavu veebruaris esietendus Kertu Moppeli dramatiseering samast romaanist. Teatrid on kinni ja etendus nägemata. Küll olen aga lugenud kavalehte, milles mitu väga head kirjutist natsionaalsotsialistliku Saksamaa kohta. Teiste seas ka tuumakas totalitaarse ühiskonna analüüs «Igaüks võib olla kaabakas (aga ei pea)» Kelly Grossthali sulest. Samas tekitas mainitud kirjatöö vastakaid mõtteid. Seal kajastatud soov luua karistusõiguse abil ühiskonnas korda on ilmselt levinud laiemalt, kuid minu arvates on see lahendusena liiga lihtne ja kõlbmatu.

Lihtne on seletada kurja omakasupüüuga. Valikuvabadust võib piirata hirm. Ja mitte ainult enda, vaid sagedamini ka lähedaste pärast.

Kirjutisest saame teada – viitega Yale'i ülikooli uuringule –, et lapsed eelistavad headust. Kust tuleb siis kurjus? Saame vastuse: ikka omakasupüüdest. «Õnnetuseks näitavad ajaloo õppetunnid, et me ei eelista alati headust. Ilmselt näitab seda meile ka olevik, sest vaenu õhutamise erinevate ühiskonnagruppide vahel võib jätkuvalt edu tagada nii valimistel kui ka koalitsioonikõnelustel. /.../ Kurjus võib ühtemoodi peituda nii võimutäiust omavas diktaatoris kui ka tavalises inimeses, kes soovib oma karjääri edendada. Kurjus on seega muuhulgas inimese nägu, kes ei küsi küsimusi, või ka inimese nägu, kes valib tumedama poole omakasu eesmärgil. Igaüks võib olla kaabakas, aga samas on igaühel ka valik. Alati.»

Lihtne on seletada kurja omakasupüüuga. Valikuvabadust võib piirata hirm. Ja mitte ainult enda, vaid sagedamini ka lähedaste pärast. Inimese lugu on näidanud ka seda, et sageli on tehtud kurja soovist maailma parandada. Ikka ei mõista keegi pakutud lahenduste headust. Järelikult tuleb need mõistmatud avalikust elust välja tõrjuda või likvideerida. 1920. aastal oma kõnes kommunistlikule noorsooühingule ütles Lenin: «Me ütleme, et meie kõlblus on täielikult allutatud proletariaadi klassivõitluse huvidele. Meie kõlblus tuleneb proletariaadi klassivõitluse huvidest.» Järelikult on kõik, mis aitab võita, õige ja moraalne.

Ka tavapärase kuritegevuse olemasolu ei saa seletada ainult omakasuga. Kui veel 1940ndatel, «võitnud sotsialismi» ajal kirjutati, et kuritegevus on välisvaenlaste ja üksikute väheteadlike inimeste tegude tagajärg, siis «arenenud sotsialismi» ajal tuli leppida teadmise, et inimene on võimeline tegema head, aga ka kurja.

Grossthal jätkab: «Totalitaarses ühiskonnas on võimudele allutatud nii kultuur kui ka kodanikuühiskond ning kurjus ei sünni sellises keskkonnas üksnes viisil, mis teeb käed veriseks. Vähesed sakslased osalesid otseselt massimõrvades, kuid miljonid sakslased panustasid holokausti võimaldanud liikumistesse. Olgu selleks siis Punane Rist, hitlerjuugend või propagandale allutatud kinod ja teatrid.»

Hinnang totalitaarsele ühiskonnale on täpne. Punase Risti ja Hitlerjugendi kõrvutamine seevastu vaieldav. Hitlerjugend oli NSDAPi võimu ajal saksa noorte kohustuslik. Kas sunniviisil osaleja on panustaja? Kas võib nõuda kartlikult inimeselt vastupanu?

Võitjad ei andnud Saksa Punast Risti kohtu alla. Võib ju öelda, et ka purustatud Saksamaal oli vaja Punase Risti panust. Sõja ajal oli aga Punasel Ristil liialt tegemist oma põhitööga ja me teame, et poliitikasse see organisatsioon ei sekku. Samamoodi võiks süüdistada ka Saksamaal uusi

looduskaitsealasid asutanud ametkonda, sest lähtuti Saksa looduse ja vere seosest.

Lev Tolstoi arutleb «Sõja ja rahu» neljanda osa alguses sõja kui suurima kuritöö põhjuste üle ja annab märksa asjakohasema seletuse inimese osale: «Iga inimese elul on kaks külge: isiklik elu, mis on seda vabam, mida abstraktsemad on selle huvid, ja looduslik karjelu, milles inimene täidab paratamatult talle ettekirjutatud seadusi. /.../ Inimene elab teadlikult iseendale, kuid on ebateadlik tööriist ajalooliste, üldinimlike eesmärkide saavutamisel. Tehtud tegu on pöördumatu, ja kui see langeb ajas kokku teiste inimeste miljonite tegudega, siis saab see ajaloolise tähenduse.»

Mis teeb aga pelglikuks? Grossthal kirjutab: «Poliitikud ja sotsiaalmeediasõdurid ei saa tänagi Ungaris, Poolas või Eestis süüdistust, kui õhutavad vaenu, mille tagajärjel kannatavad rahvusvähemused, varjupaika otsivad inimesed või LGBT-kogukonna liikmed. Midagi ei juhtu tänagi ametnikuga, kes kirjutab inimõiguste olukorrast raporteid, neid oluliselt reaalsusega võrreldes ilustades.»

Nendest sõnadest võib aru saada, et vaenu õhutamine on meie maal igapäevane ja pikka aega toimunud. Järelikult rikutakse põhiseaduse 12 paragrahvi teist lõiget: «Rahvusliku, rassilise, usulise või poliitilise vihkamise, vägivalda ja diskrimineerimise õhutamine on seadusega keelatud ja karistatav. Samuti on seadusega keelatud ja karistatav õhutada vihkamist, vägivalda ja diskrimineerimist ühiskonnakihtide vahel.» Miks siis politseinikud, prokurörid ja kohtunikud ei tegutse? Põhiseaduse igapäevane rikkumine peaks ju haavama loomult heade inimeste õiglustunnet. Võrdlus Eesti, Poola ja Ungariga – eriti aga Eestiga – on meelevaldne, kõrvutades nimetatud riike totalitaarsete režiimidega, mida ükski neist pole. Võib-olla soovis autor teemat Eesti jaoks kuidagi elavamaks teha.

Paljudes kommentaarides ja sõnavõttudes pahandatakse lihtsalt teistsuguse, enda arvamusest erineva arvamuse olemasolu ja väljaütlemise peale. Arutelu ei tule peljata, sest erinevus on ju rikastav.

Väljend «sotsiaalmeediasõdurid» tähendab aga organiseeritud, omavahelise tööjaotuse ja korraldusega isikute rühma olemasolu. Seesugune arvamus on samasugune vandenõuteooria kui jutt süvariigist.

Paljudes kommentaarides ja sõnavõttudes pahandatakse lihtsalt teistsuguse, enda arvamusest erineva arvamuse olemasolu ja väljaütlemise peale. Kas need, kes nii teevad, on «sotsiaalmeediasõdurid»? Vaevalt. Tegemist on lihtsalt inimesele omase käitumisega, mis on vägivaldast kaugel. Ka avalikus väitluses esitatakse oma seisukohti tihti liig jõuliselt, mis võib tunduda ründavana. Arutelu ei tule peljata, sest erinevus on ju rikastav. Meenub Voltaire, kes ütles Rousseau sõnavabadust kaitstes, et ei nõustu tema arvamusega, kuid võitleb surmani õiguse eest seda välja öelda.

Õiguse võimaliku kuritarvituse kohta toob ka Grossthal näite: «Karlsruhe Riigiteatris lõpetati 1933. aastal mitmed töösuhted näitlejate ja teatritöötajatega üksnes nende rahvuse või maailmavaate pärast. Ikka oli käepärast mõni määrus, seadus, juhend, mis tegi võimalikuks juriidiliselt korrektse lepingu lõpetamise, mittejätkamise või vallandamise.»

Lahenduseks, et miski selline ei saaks korduda, pakub Grossthal haridust, mis häälestab meid pidevalt mõtlema, valima, küsima ja vastutama viisil, mis panustaks kõigi rahumeelsesesse kooseksisteerimisse. Jah, see on õige, kuid ainult teadmistest ei piisa. Ajaloo suured kurjategijad on sageli olnud väga teadlikud oma tegudest ja nende tagajärgedest, kuid sageli on nad ka uskunud, et muudavad maailma paremaks. Olemasolev maailm lihtsalt ei sobinud neile. Mis peab kasvama, on võime näha teises inimeses iseennast. Ka hea samariitlase loos on ligimeseks see, kes aitab röövlite kätte jäänud inimest. Empaatiavõime on lastel veel vähene, selle kasvamine võtab aega.

Lihtsam on aidata ebaisikulisi inimrühmi kui nime ja näoga inimest. Ühiskonda uurides võib alati leida inimesi, kellele mingi mõõdupuu järgi liiga tehakse, kui nad ka ise sellest veel midagi ei tea. Kampania korras kellegi aitamise võib aga tekitada uusi kannatajaid.

Loobugem siis lihtsatest lahendustest, mis mõnele inimesele tunduvad tema arvamuse keelamisena. Hoidugem kampaniatest ja sarnanemast nendega, kelle arvamus on ehk vastukarva.

Täielikult võib nõustuda Grosstali tödemusega: «Igapäevaste argimurede keskel pole tihti lihtne võtta aega mõtlemiseks – leib tuleb lauale tuua ja lapsed ootavad koolitöötajate abi. Stressifaktoreid on inimese elus sedavõrd palju, et populistlike poliitikute kiired ja lihtsad lahendused võivad tõesti tunduda paeluvad. Samavõrd paeluvad kui karjäär, edu ja raha moraalses kontekstis, mis teiste inimeste inimõigusi ei austa. Kompromissid inimõigustega ei lõppe aga kunagi hästi, sest me tõepoolest ei tea kunagi, kelle kurjus järgmisena välja valib. Ja siis pole enam oluline, kas ta avaldub kõige tooremal või märksa argisemal moel.»

Loobugem siis lihtsatest lahendustest, mis mõnele inimesele tunduvad tema arvamuse keelamisena. Kuidagi ei taha naasta lapsepõlve maailma, kus avalikkuses oli üks arvamus. Tõsi, kunstilisele väljendusviisile võib ju ridade vahelt ütlemine kasuks tulla, kuid mitte kõigis žanrites. Vastasel juhul pole näiteks absurdihuumori järele enam mingit vajadust, sest elu ise muutub ebameeldivalt absurdseks. Ehk siis: hoidugem kampaniatest ja sarnanemast nendega, kelle arvamus on ehk vastukarva.

SEOTUD LOOD

AK > EKI keelekool: tavaline ja eriline õ

27. märts 2021, 0:02

Õ- ja õ-hääliku piir Saaremaal. FOTO: Siim Metsmaa/Saarte Hääl

Õ-tähega märgitavast häälikust kirjutab Eesti Keele Instituudi arhiivispetsialist-nooremteadur Liis Ermus.

 KUULA ARTIKLIT

Tildegala *o* ehk *õ* on eesti keelele ainuomane täht. Kuid kas eesti keelele ainuomane on ka *õ*-tähega kirjutatav häälik?

Mis õigupoolest on häälik? Eesti Keele Instituudi ühendsõnastiku järgi Sõnaveebis on häälik suulise kõne väikseim hääldusüksus. Järgnevas kirjatükis ongi juttu häälikutest, mida me hääldame.

Teadusliku kirjelduse järgi on *õ* keskkõrge ümardamata tagavokaal ehk täishäälik. Keskkõrge tähendab, et keel on *õ* hääldamise ajal jõudeasendist (see asend, kus keel on, kui me parajasti ei räägi) pisut kõrgemal (umbes sama kõrgel kui *e*-d või *o*-d hääldades) ja tagavokaal seda, et keele tagaosa on tõstetud pisut pehme suulae poole (nagu ka *o*-d hääldades). Huuled on *õ* hääldamise ajal neutraalses asendis (võrdle *o*-ga, mis on ümardatud vokaal).

Maailma mastaabis on keskkõrge ümardamata tagavokaal üsna haruldane, aga päris üksi me siiski ei ole. Foneetikaandmebaasis phoible.org esindatud keelte hulgas esineb selline häälik kolmes protsendis keeltes. Nende hulgas on näiteks mandariinihiina, bulgaaria, iiri ja tai keel. Samuti esineb samasugune häälik peale eesti keele ka teistes läänemeresoome lõunaharu keeltes – liivi ja vadja keeles.

Veidrat häälikut märkasid keskajal Eestis töötavad ja keelt uurivad saksa päritolu pastorid, kelle emakeeles *õ* puudus. Esimesena on *õ* olemasolu eesti keeles mainitud 1732. aastal ilmunud Anton Thor Helle eesti keele grammatikas. Veider ja keeruline on *õ* eesti keele õppijatele siiani.

Eesti murretes ei ole *õ* ühtlaselt jaotunud. Hästi palju esineb *õ*-d Peipsi läänekaldal kõneldavas idamurdes: Kodavere murrakus näiteks kuuleb sõnu *kõrd*, *õlema* ja *kõhe*. Ka Lõuna-Eestis, Võru, Tartu ja Mulgi, murdes esineb *õ* mõnes kohas, kus ta üldkeeles puudub, näiteks *kõllane* ja *mõts*. Aga mõnes sõnas, mida üldkeeles *õ*-ga hääldatakse, on sama koha peal teised häälikud, näiteks sõnades *palama* ja *lahki*. Võru murdes ja Kihnul esineb *õ* ka järgsilpides, nt Võru murdes öeldakse *obõnõ* ja Kihnu murrakus *lapsõd*. Võru murdes on aga lausa kaks *õ*-d. Üks neist on see «tavaline» *õ*, teine on lähedane vene keele *õ*-le, mis on hääldatud kõrgema keeleselja asendiga (umbes *õ* ja *i* vahel, kui võrrelda). Sõnas *sõsar* kõlab *õ* natuke teistmoodi kui sõnas *kõrs*.

Mõnes murdes on *õ* aga haruldane või hoopis puudu. See, et saarlane *õ* asemel uhkelt *ö*, näiteks *löppema* või *möte* hääldab, on üldteada. Mõnel pool Põhja-Eesti rannikumurdes *õ*-d samuti eriti ei kuule. Rannikumurdes kuuleme näiteks sõnu *lohki* ja *lang*.

Kui mõne murdesõna tähendus jäi segaseks, vaata «Eesti murrete sõnaraamatusse».

SEOTUD LOOD
